

Διδυμοποίηση Γυμνασίου Πολεμιδιών με Γυμνάσιου Ρεθύμνου

«Μικρή σταγόνα αιμάτου στη Μεσόγειο»* (Κύπρος)

υπό την κατοχή της Γαληνοτάτης (Βενετίας)

Ενδυμασία, κεντήματα, υφαντά, διατροφή, γεωργικά προϊόντα και εξαγωγές (16^{ος} αιώνας)

Στην τρίτη δεκαετία του 15^{ου} αιώνα ένας σκλάβος, ένας δουλοπάροικος στην μικρή Κύπρο, ο Ρε Αλέξης, ηγήθηκε της πρώτης εξέγερσης που σημειώθηκε σε όλη την Ευρώπη κατά της φεουδαρχίας. Η επανάσταση καταπνίγηκε στο αίμα, ωστόσο ο λαός της Κύπρου συνέχισε τις προσπάθειες επιβίωσης και μη αφομοίωσής του από τους Φράγκους. Το νησί, «μικρή σταγόνα αιμάτου στη Μεσόγειο», κατά τον ποιητή Τεύκρο Ανθία, ήταν από τα τέλη του 12ου αιώνα και για τρεις αιώνες ένα ανεξάρτητο φράγκικο βασίλειο των Λουζινιάν, που πέρασε κατόπιν στην κατοχή της μεγάλης ναυτικής δύναμης της εποχής. Με μαύρο φόρεμα και πέπλο η βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρο, παρέδιδε το 1489 το βασίλειό της στη «Γαληνοτάτη Δημοκρατία» της Βενετίας. Το μαύρο χρώμα των ρούχων της, δείγμα της θλίψης της, είναι ταυτόχρονα χαρακτηριστικό της ζωής του απλού λαού που, αποτελεί ιστορία φτώχειας, σκληρής δουλειάς και βαριών φορολογιών.

Στην παρουσίαση αυτή θα αναφερθούμε κυρίως στις επιδράσεις της Ενετοκρατίας στην ενδυμασία των Κυπρίων και σε συντομία θα δώσουμε στοιχεία σχετικά με τα υφαντά, τα κεντήματα, τα γεωργικά προϊόντα του νησιού, που σχεδόν όλα εξάγονταν στη Βενετία, και πληροφορίες για τη διατροφή των κατοίκων.

Γεωργικά Προϊόντα

Ο αστικός πληθυσμός του νησιού αντιπροσώπευε μόλις το 15%-20%, κι ο υπόλοιπος πληθυσμός ήταν διασκορπισμένος στην ύπαιθρο σε 900 χωριά και ζούσε από την γεωργία. Τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα ήταν τα δημητριακά, κυρίως σιτάρι και κριθάρι, το αλάτι, το βαμβάκι, η ζάχαρη, το κρασί, το ελαιόλαδο, το καννάβι, το κερί, το λουλάκι, οι χρωστικές ουσίες (Ζαφορά), το μέλι, η στυπτηρία, η σόδα, τα κοράλια, τα αμπελοπούλια και άλλα εδάδιμα μικρά πουλιά (Ortolani). Η Βενετία προσπαθούσε να βοηθήσει την ανάπτυξη της γεωργίας, όπως έκανε και στις άλλες ενετοκρατούμενες περιοχές, για να εκμεταλλεύεται την παραγωγή. Τη μεγαλύτερη φροντίδα έδειξε για την παραγωγή των σιτηρών και του αλατιού, δυο βασικών προϊόντων διατροφής της εποχής. **Για έναν ολόκληρο αιώνα (16^{ος} αι.) η Κύπρος υπήρξε ο κύριος τροφοδότης του βενετικού κράτους σε σιτηρά και αλάτι. Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα πολλές φορές η Κύπρος έσωσε τη Βενετία από την πείνα!**

Ακόμα και σε χρονιές που η σοδειά δεν ήταν πολύ καλή εξαιτίας των ακριδιών, της ανομβρίας, του παγετού, της πανώλης και άλλων θεομηνιών, η κυβέρνηση της Κύπρου υποχρεωνόταν να

στέλνει τεράστιες ποσότητες σιτηρών στην ίδια την Βενετία και τις κτήσεις της, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η Κύπρος να πεινάσει.

Πάντως, αυτά τα μικρά πουλάκια, τα αμπελοπούλια, που στέλνονταν με εκατοντάδες βαρέλια στην Βενετία και γαργάλιζαν τους ουρανίσκους των τότε Ευρωπαίων, συνεχίζουν τόσους αιώνες μετά να παραμένουν πειρασμός για κάποιους, παρά τις απαγορευτικές ευρωπαϊκές και κυπριακές νομοθεσίες και πρόσφατα έγιναν πάλι αντικείμενο πολιτικής έριδας καθώς και θέμα που κατέκλυσε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Διατροφή

Κύρια τροφή κατά την περίοδο που εξετάζουμε ήταν το ψωμί, που το έφτιαχναν σε στρογγυλό σχήμα. Μαζί συνήθιζαν να τρώνε τυριά. Πολύ σημαντική θέση είχε η ελιά και το λάδι. Η βάση της διατροφής του λαού ήταν τα λαχανικά και ξεχωριστή θέση είχαν τα όσπρια (φασόλια, φακές, ρεβύθια). Μετά το φαγητό συνήθιζαν να τρώνε φρούτα, ξηρούς καρπούς, παστά σύκα και δαμάσκηνα, μέλι και ζάχαρη, ενώ φημισμένα ήταν τα παστέλια, οι πίτες με το μέλι, τα κυδωνόπαστα, οι λουκουμάδες και ο χαλβάς. Το αγαπημένο τους ποτό ήταν το γνωστό γλυκό κρασί της Κύπρου, κουμανδαρία. Αγαπημένο κρέας της εποχής ήταν το χοιρινό, το αρνί, το κατσίκι, το βοδινό και φυσικά, το κρέας κυνηγιού (λαγός, αγρινό, αγριογούρουνο, πέρδικες, τρυγόνια, αμπελοπούλια). Όσο κρέας δεν κατανάλωναν άμεσα, το πάστωναν με μπόλικο αλάτι. Το πιο διαδεδομένο παστό κρέας ήταν το χοιρομέρι. Έτρωγαν επίσης ψάρι, που το διατηρούσαν μέσα σε μια σάλτσα, φτιαγμένη με ξύδι, λάδι, αλεύρι και σκόρδο, γνωστή ακόμα και σήμερα ως " ψάρι σαβόρο".

Ενδυμασία, Υφαντά, Κεντήματα

Οι γραπτές πηγές μας δίνουν ελάχιστες πληροφορίες για την ενδυμασία των Κυπρίων. Αντλήσαμε τα περισσότερα στοιχεία από τη σημαντική έρευνα της Δρ. Frigerio Ζένιου. Οι Κυπριώτες ακολουθούσαν την μόδα της Δύσης και οι επιδράσεις ήταν κυρίως ιταλικές, όπως το κόψιμο της ενδυμασίας τους, η τέχνη των κοσμημάτων τους και άλλα στοιχεία που συναντούμε στη Φλωρεντία, τη Βενετία και αλλού. Οι Κύπριοι μάθαιναν τη μόδα που επικρατούσε στη Δύση από τις συχνές συναλλαγές τους με τη Βενετία, καθώς και με άλλα λιμάνια της δυτικής Μεσογείου. Επίσης, προσκυνητές από όλα τα μέρη της Ευρώπης που επισκέπτονταν τους Αγίους Τόπους σταματούσαν για λίγο στην Κύπρο, έμποροι κατοικούσαν στην Αμμόχωστο και Κύπριοι φοιτητές σπούδαζαν στην Πάδοβα. Στις διαθήκες πλούσιων Κυπρίων εμπόρων που πέθαναν στη Βενετία, αναφέρονται χρυσές και μεταξωτές ζακέτες που κληροδοτούσαν σε συγγενείς και σε μοναστήρια. Τα λιγότερο πολύτιμα ρούχα τους είτε πωλούνταν και τα χρήματα δίνονταν σε φιλανθρωπικούς σκοπούς, είτε διανέμονταν σε υπηρέτες και φτωχούς, για την σωτηρία της ψυχής τους.

Υφαντά

Η Κύπρος εξήγαγε στη Βενετία μετάξια, βαμβάκι, νήματα χρυσά κλπ – και εισήγαγε , κορδέλες *di Bologna*, πέρλες από το Μουράνο κλπ. Οι Κυπριώτες είχαν στην διάθεση τους υφάσματα και

νήματα, ντόπια και ξένα, που χρησιμοποιήσαν για να εκφράσουν την ευλάβειά τους, με τις δωρεές, και για την ανάδειξη της οικονομικής τους άνεσης μέσα από την ενδυμασία στην καθημερινή τους ζωή. Η κυριότερη βιοτεχνία της Κύπρου κατά την Ενετοκρατία ήταν η κατασκευή υφασμάτων, που είχε μακρά παράδοση. Ιδιαίτερης εκτίμησης έχαιρε η χρυσή κλωστή της Κύπρου, της οποίας ο τρόπος κατασκευής κρατείτο μυστικός για πολλούς αιώνες. Το περίφημο κυπριακό χρυσάφι ουσιαστικά ήταν λινή κλωστή ειδικά επιχρυσωμένη. Από την κλωστή αυτή, καθώς και από άλλες κυπριακές πρώτες ύλες, όπως ήταν το μετάξι, το μαλλί, το βαμβάκι και το λινάρι, παράγονταν μια πλούσια ποικιλία υφασμάτων, τα οποία ήταν ξακουστά στη Δύση.

Ξεχωριστή θέση κατείχαν στο εμπόριο τα καμηλωτά: μάλλινα υφάσματα από διαλεχτές τρίχες καμήλων και αιγών, τα Εξάμιτα: υφάσματα από εξαπλή μεταξωτή χρυσοκλωστή, και τα χρυσοϋφαντα, τα οποία ήταν κατασκευασμένα σε πολλούς και ανεξίτηλους χρωματισμούς που επιτυγχάνονταν χάρη στις εξαιρετικής ποιότητας εγχώριες βαφικές ύλες. Το σύνολο σχεδόν της παραγωγής, κατά την περίοδο αυτή, εξαγόταν στη Βενετία.

Το Λευκαρίτικο κέντημα και η σχέση του με τις βενετσιάνικες δανδέλες Venice

Η κεντητική τέχνη ήταν αναπτυγμένη στην Κύπρο από τα παλιά χρόνια. Το Λευκαρίτικο κέντημα είναι συνδυασμός των τοπικών ασπροπλουμιών και των βενετσιάνικων επιδράσεων. Οι Λευκαρίτισσες πήραν την τεχνική της ιταλικής δανδέλας venise, που έφεραν στην Κύπρο οι Βενετσιάνες αρχόντισσες, οι οποίες παραθέριζαν στα Λεύκαρα και την εφάρμοσαν στα ασπροπλούμια. Άλλη εκδοχή λέει, πως οι γυναίκες που δούλευαν στο παλάτι της Ρήγαινας, στα Λεύκαρα, εντυπωσιάστηκαν από τη δανδέλα που κεντούσε η Ρήγαινα και σιγά-σιγά κατάφεραν να την «κλέψουν».

Τα Λεύκαρα, σύμφωνα με μια παράδοση, επισκέφτηκε ο περίφημος ζωγράφος της Αναγέννησης Λεονάρντο ντα Βίντσι και επηρεασμένος από το λευκαρίτικο κέντημα το ζωγράφησε στον περίγυρο του τραπεζομάντηλου του Μυστικού Δείπνου, τον περίφημο πίνακά του.

Ενδυμασία

Την επομένη της κατάκτησης της Κύπρου από τους Οθωμανούς έγραφε ο ανώνυμος ποιητής στον Θρήνο του: **“Κρίμαν ’ς κείνες τες φορεσχιές, πού ’ν ’ όλα άσημένα, / και τὰ φουστάνια τὰ χρυσᾶ, βενέτικα ραμμένα, / πώς τὰ ’χασιν οἱ ἄρχοντες σεντούκια γεμισμένα”**. Κι αυτό, γιατί επικρατούσε στον κόσμο των αστών, μια χλιδή, που φαινόταν και στην ενδυμασία τους. Ο λαός ντυνόταν με απλά ρούχα κατασκευασμένα από μαλλί, βαμβάκι ή λινό. Όσοι μπορούσαν αγόραζαν έτοιμα τα ύφασμα από τους εμπόρους, ενώ οι πιο φτωχοί τα έφτιαχναν οι ίδιοι.

Η μόνη πηγή πληροφοριών για την ενδυμασία είναι οι μορφές των δωρητών πάνω σε εικόνες και τοιχογραφίες των εκκλησιών της Κύπρου, αφού συνηθιζόταν στις εικόνες να απεικονίζονται στο κάτω μέρος και οι δωρητές. Όπως προαναφέραμε η μόδα ακολουθεί ιταλικά πρότυπα, αλλά φθάνει στην Κύπρο με μια καθυστέρηση μερικών χρόνων, αναγκαία στην εποχή εκείνη για την διάδοση και αποδοχή του καινούριου.

Γυναικεία ενδυμασία

Η βασίλισσα Αικατερίνη όταν επέστρεψε στην γενέτειρά της Βενετία φορούσε κοσμήματα *ala zipriota*, που εντυπωσίασαν τον Ενετό ιστορικό Sanudo. Μετά τον θάνατό της (Ιούλιο του 1510), θα συναντήσουμε στην Κύπρο γυναίκες να φορούν τον κεφαλόδεσμο που ονομάστηκε “à la Κατερίνα Κορνάρο” και που διέσωσε ο Bellini, στην ζωγραφιά του.

Κατά την διάρκεια του 16ου αιώνα, το **γυναικείο φόρεμα** παραμένει μακρύ με αλλαγές στη θέση της μέσης. Εκείνο που οι Κυπριώτισσες υιοθετούν, από τις αρχές του 16ου αιώνα, είναι η **ποδιά**. Μπροστά και πίσω και αργότερα μόνο μπροστά. Απ’ ότι φαίνεται οι αραχνούφαντες ποδιές δεν φοριόντουσαν μόνο για πρακτικούς λόγους προστασίας της φούστας, αλλά συμπλήρωναν την εμφάνιση, ως αξεσουάρ. Στη Βενετία ο νόμος του 1512, που αφορούσε την ενδυμασία, απαγόρευσε την χρήση της ποδιάς, σε αντίθεση με την Φλωρεντία. Οι ποδιές μπορούσαν να είναι είτε από μετάξι, είτε από λινό ή και βαμβακερό, και συμπληρώνουν ακόμα και σήμερα την ενδυμασία της Παφίτισσας, αλλά και της γυναίκας από το Bergamo.

Σε ό,τι αφορά **στη ζώνη**, υπάρχουν υφαντές ζώνες, που θυμίζουν τα φιθκιώτικα, τις οποίες βρίσκουμε στον Πεδουλά και απλές ζώνες που βλέπουμε στον Λουβαρά, που μοιάζουν να είναι δερμάτινες. Εντελώς απρόσμενες είναι οι διάφανες ποδιές, κάτω από τις οποίες διακρίνουμε κοσμήματα, έργα δεξιοτέχνη χρυσοχόου. Ανταποκρίνονται σε μια μόδα που φτάνει από την Ιταλία, και που δεν κάνει διάκριση ηλικίας. Στην άκρη της ζώνης ορισμένων κυράδων κρέμεται και μια σφαίρα. Οι Ιταλίδες συνήθιζαν να γεμίζουν τις διάτρητες σφαίρες της ζώνης τους με αρωματικά μείγματα.

Ως προς τα **μανίκια**, που ήταν ένα σημαντικό στοιχείο της ενδυμασίας, βρίσκουμε στην Κύπρο με καθυστέρηση κάποιων χρόνων τα μανίκια που μοιάζουν με “σακούλα” που κρέμεται κάτω από τον βραχίονα, τα οποία οι Ενετοί ονόμαζαν *a comeo*. Ακολουθώντας, εξελίσσονται εφαρμοστά στον βραχίονα και σταδιακά το φουσκωτό περιορίζεται στο ύψος του ώμου. Τα μανίκια έχουν το ίδιο κόψιμο στη ανδρική και γυναικεία ενδυμασία. Ως το τέλος του αιώνα, τα μανίκια δεν ήταν ραμμένα πάνω στο υπόλοιπο ένδυμα, αλλά στερεωμένα με κορδέλες ή κορδόνια, αφήνοντας ανοίγματα – τα λεγόμενα «*crenés*»– από τα οποία έβγαιναν πτυχές από το μανίκι του πουκαμίσου. Μπορούσαν να πουληθούν ή να αγοραστούν χωρία από ένα φουστάνι ή ένα ζιπούνι (βρίσκουμε σε διαθήκες ή σε λίστες περιουσίας Κυπρίων εμπόρων στην Βενετία να καταγράφονται «ζευγάρια μανίκια »).

Νόμος

Προκειμένου να περιοριστεί η χλιδή, παραμονή της οθωμανικής απειλής ψηφίστηκε νόμος για να μειωθούν οι δαπάνες που αφορούσαν την ενδυμασία και τις δεξιώσεις. Ο νόμος απευθυνόταν σε όλους τους κατοίκους της Λευκωσίας και καταδίκαιζε κυρίως το στολίδι. Τα υφάσματα έπρεπε να είναι σκέτα – και χωρίς κέντημα. Στον ποδόγυρο της ανδρικής ενδυμασίας επιτρέπονταν δύο γαζιά και μόνο μια ταινία, που να έχει φάρδος 4 δάκτυλα, από το ίδιο ύφασμα ή από μετάξι, ραμμένη με απλό γαζί. Η γυναικεία ενδυμασία έπρεπε να είναι σκέτη, χωρίς κέντημα ή οποιοδήποτε άλλο στολίδι.

Ανδρική ενδυμασία και κόμμωση

Το ανδρικό φόρεμα από μακρύ ως το γόνατο και ίσως και πιο κάτω του 1514 αρχίζει και κονταίνει και μέσα στην δεκαετία του 1540 εμφανίζονται τα *hauts-de-chausses*, φουφούλες, αναδεικνύοντας τις γάμπες, μια μόδα που συνεχίζει και ως την δεκαετία του 1560. Στα μέσα της δεκαετίας του 1560 έχουμε και την πρώτη χρονολογημένη βράκα, που πρέπει να υπήρχε ήδη από το 1549, όπως το μαρτυρεί ο Anthoine Regnaut περιγράφοντας τους χωρικούς που συνάντησε στο δρόμο για το Σταυροβούνι: “αυτοί οι χωρικοί φορούν πάντα ένα πουκάμισο άσπρο, δεμένο με μια φαρδιά ζώνη με μεγάλη μπούκλα, φορούν βράκα, όχι φουφούλες”. Συναντούμε την βράκα ως το τέλος του αιώνα στην πινακίδα χειρουργού που φυλασσόταν στην εκκλησία της Παναγίας στην Κλήρου. Τα μαλλιά των αντρών που ανήκαν στην αστική τάξη ήταν κομμένα θα λέγαμε στρογγυλά, χτενισμένα προς τα πίσω να φτάνουν σχεδόν στον ώμο, καλύπτοντας τα αυτιά. Η γενειάδα ήταν κοντή και στρογγυλή.

Η διατήρηση και διαίωνιση της ταυτότητας του Κυπριακού Ελληνισμού και των Κυπρίων ως συνειδητοποιημένου ελληνικού πληθυσμού που δεν αφομοιώνόταν από τους Ενετούς ή τους Λουζινιάν απεικονίζεται στη μορφή μιας Κυπριώτισσας, την οποία «πάγωσε» στον χρόνο με τον φακό του ο Άγγλος φωτογράφος Tomson, τον 19^ο αιώνα. Είτε Φραγκοκρατία είτε Τουρκοκρατία είτε Αγγλοκρατία, η Κυπριώτισσα χωρική είχε την ίδια ενδυμασία και την ίδια όμορφη και αξιοπρεπή όψη.

Χρυσούλα Βαρδάκη Χαραλάμπους

Καθηγήτρια Οικιακής Οικονομίας

*Από ποίημα του Τεύκρου Ανθία για την Κύπρο